

Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Паскалова Марина Ігнатівна

УДК: 316.3+301+126

**САМООРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ «СОЦІУМ–ІНДИВІД» У СВІТЛІ
НОВОГО МИСЛЕННЯ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Дмитрієва Маргарита Степанівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
професор кафедри філософії та соціології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Халапсіс Олексій Владиславович,
Національна металургійна академія України,
професор кафедри філософії

кандидат філософських наук,
Бородіна Наталія Володимирівна,
Одеський національний політехнічний університет,
доцент кафедри філософії і методології науки

Захист відбудеться «22» червня 2011 р. о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02 при Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 29.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «19» травня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балащенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження. Сучасні досягнення науки призвели до технізації практично всіх сфер життя людини, відкрили великі космічні можливості, постачили потужними знаннями в області біології, фізики, хімії, медицини, психології. Все це зродило надію людства у власні сили. У той же час великі знання, наявні в арсеналі сучасної людини, відкрили перед нею не тільки райдужні перспективи подальшого вдосконалення й розвитку, але й показали можливість швидкого кінця як наслідку власної діяльності. Систематичне нерозсудливе втручання в природний плин процесів самоорганізації в біосфері привело людство до глобальної загальносистемної кризи. Гостро постали питання виживання людської цивілізації, що обумовило необхідність вивчення законів функціонування, взаємодії й взаємовпливу об'єктів навколишньої дійсності й людини. Виникає особлива потреба в розкритті механізмів самоорганізації й саморозвитку живих систем, бо саме ці процеси спричиняють наслідки, що мають велике значення для всього живого. Знання причин виникнення й алгоритму протікання процесів самоорганізації підвищить прогностичні можливості людини й дозволить здійснювати більший вплив на власне життя.

Тому у своєму дослідженні ми спираємося на картину світу, яка уявляє навколишню дійсність утвореною з надскладних систем, здатних до самоорганізації, всі елементи яких взаємозалежні й взаємообумовлені. Саме таке уявлення про світ дозволяє точніше відображати реальність, враховуючи максимально можливу кількість характеристик досліджуваних об'єктів. Таке світобачення малює світ складеним з систем, що характеризуються складністю, цілісністю, відкритістю, нелінійністю, нестійкістю. Наявність зазначених характеристик у навколишньому світі створює враження про реальність яка мало піддається контролю з боку людини. Така некерована й неконтрольована дійсність, звичайно ж, не може задовольняти сучасну

людину; осягаючи закони функціонування складних систем, люди сподіваються подолати страхаючу їх невизначеність.

Особливо важливим являється осягнення процесів самоорганізації в соціумі. Знання особливостей процесів самоорганізації й саморозвитку соціальної системи, може бути основою для пояснення багатьох історичних фактів, подій, явищ і може забезпечити можливість впливати на хід історії. Якщо соціум буде розвиватися на основі процесів самоорганізації без усвідомленого відношення людей до процесів соціального розвитку, то майбутнє соціуму сумнівне. У цьому зв'язку, дослідження механізмів і джерел самоорганізації соціальної системи є актуальним і необхідним.

Актуальність і важливість виділеної проблеми, недостатній рівень її теоретичного обґрунтування в соціально-філософському аспекті, зумовлюють потребу вирішення наукового завдання дисертаційного дослідження, яке полягає у висвітленні механізму самоорганізації соціальних систем, у відстеженні процесів самоорганізації в системі «соціум-індивід» у світлі нового мислення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах наукової тематики кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Інноваційність у методології та технології наукового та соціального пізнання» (№ 0109U000194, затверджена на засіданні вченої ради університету, протокол № 5 від 25.12.2008 р.). Запропоноване дисертаційне дослідження торкається деяких аспектів вказаної проблематики.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у виявленні механізмів і визначенні специфіки процесів самоорганізації в системі «соціум-індивід» у світлі нового мислення.

Реалізація цієї мети зумовила постановку і вирішення наступних завдань:

- 1) розглянути генезис і засади теорії самоорганізації;

2) виявити риси нового типу мислення, що проявляються при вивченні систем які самоорганізуються;

3) показати можливості трансдисциплінарного підходу при дослідженні самоорганізації складних систем;

4) визначити специфічну природу системи «соціум-індивід»;

5) дослідити механізм самоорганізації системи «соціум-індивід».

Об'єкт дослідження – самоорганізація складних систем.

Предмет дослідження – механізм самоорганізації соціальних систем (на прикладі системи «соціум-індивід») у світлі нового мислення.

Методи дослідження. До досліджуваного предмета дисертації була застосована модель самоорганізації складних динамічних систем розроблена в рамках системно-синергетичного підходу, що одержала в якості обновлюваного методологічного інструментарію сучасної науки статус парадигмального знання, яке забезпечує прояснення механізмів спонтанної соціальної динаміки для цілісних утворень типу великих та малих співтовариств і їхніх складових гранично-неподільних елементів – індивідів.

Дисертаційне дослідження здійснювалося на основі діалектичного підходу до пізнання дійсності, а також широкого використання системної методології й функціонально-структурного методу як основних принципів вивчення складних систем.

У дисертації були використані такі конкретно-наукові методи: метод порівняльно-історичного аналізу, завдяки якому здійснене більш детальне дослідження генезису ідей теорії самоорганізації; логіко-історичний метод, який дозволив відстежити характер, як людського суспільства, так і самого індивіда, що встановлюються; метод логіко-теоретичного аналізу, що сприяє виявленню структури й механізмів функціонування системи «соціум-індивід».

Важливе місце в дослідженні соціальної системи посів інформаційно-діяльний підхід, бо інформація являється одним з факторів, що спричиняють нерівновагу системи, яка у свою чергу створює умови для виникнення процесів

самоорганізації. Даний підхід також дозволив виявити життєдіяльну участь індивіда в соціальній динаміці розкривши його людиномірність.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у соціально-філософському аспекті висвітлюється механізм самоорганізації на прикладі системи «соціум-індивід» з позиції нового типу мислення, яке встановлюється.

Вирішення конкретних завдань сприяло досягненню мети, зумовило й підтвердило наукову новизну отриманих результатів, яка сформульована в таких положеннях.

Вперше:

– звернення до індивіда, розглянутого як частку-подобу цілого в системі «соціум-індивід» дозволило представити механізм самоорганізації соціальної системи як взаємодію цілого із його елементами, коли ціле здатне передавати активно-діяльні властивості, застосовувані його елементами (індивідами) у мислєдіяльній активності, результати цієї життєдіяльної активності викликають у свою чергу зміни в організації цілого; така взаємодія триває циклічно, як нове перетворення елементів, здатних до подальшої динамічної активності;

– відзначено, що трансдисциплінарний підхід не тільки розглядає предметне поле системно-синергетичного моделювання складних систем, але й слугує розкриттю механізмів їхньої самоорганізації. Тут необхідно підкреслити сам факт прояву природи холістичного світогляду, смисл якого не може не сприяти звільненню від розриву природного й гуманітарного знання.

Уточнено:

– характеристику природи індивіда як такої біосоціальної цілісності, яка визначає саму ноосферу;

– уявлення про комплексне функціонування складних систем, найважливішою характеристикою яких виступає їхня цілісність. Саме спільне функціонування елементів складних систем, що працюють на

досягнення загальної системної мети, стають причиною появи у системи властивостей, не притаманних її елементам. Неправомірність вичленовування для аналізу окремих елементів, бо кожен з них стає тим, чим він є тільки в результаті взаємодії з іншими елементами системи;

– розуміння соціальної реальності, яка у ракурсі системно-синергетичної моделі постає як така, що встановлюється та виявляє спроможність до самопородження й самоподоби. Важливим є врахування історичності соціальної системи, бо вона динамічна, і сьогоднішній стан системи є результат вибору зробленого нею в минулому.

Отримало подальший розвиток:

– уявлення про нове мислення як необхідність сучасної науки основною ознакою якого є визнання того, що світ складається з відкритих систем які характеризуються розупорядкованістю, розмаїтістю, нестійкістю, нерівновагою, нелінійними співвідношеннями. Знання, одержувані про таку дійсність, є лише імовірними. Усе підпорядковано волі випадку. Спостерігач усвідомлює себе частиною досліджуваного світу;

– обґрунтування можливості екстраполяції знання із природничих наук на гуманітарні науки. Так, виникнувши й діставши серйозне теоретичне обґрунтування на базі природничих наук, модель складних систем, що самоорганізуються, стає застосованою в гуманітарному знанні.

Практичне значення одержаних результатів. Ряд висновків дисертації може бути використаний у спеціальних міждисциплінарних і соціально-філософських дослідженнях, при читанні курсів філософії, соціальної філософії, соціології, філософії науки, філософської антропології, основ природознавства при розробці методичних посібників, спецкурсів, тематичних семінарів. До того ж, деякі положення й висновки дисертації розширюють простір для подальшого теоретичного дослідження соціальної динаміки й можуть бути використані при вирішенні актуальних проблем, пов'язаних із процесами самоорганізації соціуму.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи обговорювалися на наукових та теоретичних семінарах Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», а також докладалися автором на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: : «Четвертые Таврические чтения «Анахарсис»» (Крым, сентябрь 2008 г.), «Традиція та інновація в науці та освіті» (Одеса, жовтень 2008 р.), «Пятые Таврические чтения «Анахарсис»» (Крым, сентябрь 2009 г.), «Шестые Таврические чтения «Анахарсис»» (Крым, сентябрь 2010 г.), «Традиція та інновація в науці та освіті» (Одеса, жовтень 2010 р.), «Интеллект. Особистість. Економіка.» (Донецьк, січень 2011 р.).

Публікації. Основні ідеї та положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення в 6 публікаціях автора, серед яких 4 авторські статті опублікованих у фахових наукових виданнях, відповідних до переліку затвердженого ВАК України. Тези доповідей та матеріали конференцій – 2.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Матеріал викладений на 152 сторінках, список використаних джерел (187 найменувань) нараховує 17 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, вказується їх апробація, структура та обсяг дисертаційної роботи.

У **першому розділі «Складні системи як об'єкти нового мислення»** розкриваються особливості методології дослідження складних об'єктів, визначаються основні характеристики нового мислення, вибудовується ретроспективний аналіз ідей самоорганізації, приводиться загальна теоретична модель систем, що самоорганізуються.

У першому підрозділі «Виявлення складних об'єктів і генезис ідей самоорганізації» йдеться про зіткнення вчених, у своїй дослідницькій діяльності, зі складними об'єктами. Здійснено спробу виявлення в працях філософів минулого близьких ідеям самоорганізації розумових паттернів і проводиться аналіз робіт дослідників, міркування яких можна безпосередньо віднести до становлення й розвитку теорії самоорганізації.

Відкриття різних галузей наукової діяльності виявили надзвичайну складність об'єктів навколишньої дійсності. Було відзначено, що предмети нашої реальності являють собою складні системи, елементи яких взаємозалежні й взаємообумовлені. Не залежно від своєї природи, всі складні системи мають здатність до самоорганізації, що й обумовило наше звернення у своєму дослідженні до методології, яка претендує на розкриття механізму зазначеного процесу.

Досліджування процесів самоорганізації складних систем є основним предметом такого наукового напрямку як синергетика.

Модель реальності, подібна до синергетичної, у різних модифікаціях була присутня уже в древніх космогонічних уявленнях, міфологічних оповіданнях про народження Космосу з Хаосу. Глибокі ідеї щодо саморуху й саморозвитку матерії містилися в собі натурфілософські вчення давньогрецьких мислителів. Філософські джерела синергетичних уявлень простежуються також у роботах багатьох європейських філософів. Співзвучні синергетичним уявленням світоглядні концепції зустрічаються в роботах таких російських мислителів, як М. О. Бердяєв, М. Я. Данилевський, Л. М. Гумільов та ін.

Найбільш близькими до теорії самоорганізації є ідеї загальної теорії систем та кібернетики.

В рамках теоретичного напрямку теорії самоорганізації вивчається та розробляється: динаміка процесів самоорганізації та саморозвитку (М. Ейген, В. Ебелінг, Ф. Капра, Е. Ласло, М. М. Моїсеєв, О. О. Богданов, В. С. Єгоров та ін.); основні принципи та стратегії синергетики (І. Пригожин, Дж. Ніколос,

І. Стенгерс, С. П. Курдюмов, В. Л. Романов, Є. М. Князева, В. Г. Буданов та ін.); нелінійна динаміка та нелінійне мислення (Е. Майнцер, Е. Янч, І. С. Добронравова та ін.); поведінка відкритих людиномірних систем, які самоорганізуються (В. С. Стьопін, В. В. Кизима, В. І. Аршинов, М. С. Дмитрієва та ін.); самоорганізація соціальних та соціокультурних систем (В. О. Цикін, В. А. Вагурін, Л. Д. Бевзенко та ін.); системно-синергетичні концепції історичної динаміки культури (Н. І. Киященко, О. П. Назаретян, В. В. Василькова та ін.); основи соціальної, соціокультурної синергетики (В. П. Бранский, Р. Г. Баранцев, К. Х. Делокаров, Г. Г. Малинецький та ін.); становлення синергетичної мови (М. С. Каган, В. С. Капустин та ін.); психосинергетика (І. В. Єршова-Бабенко та ін.) та ін.

Соціальна динаміка, розвиток і механізм функціонування соціальних систем висвітлюються в роботах Кавалерова А. І., Цибри М. Ф., Халапсіса О. В., Пунченко О. П. та ін.

Теорія самоорганізації дозволяє наблизитися до розкриття законів функціонування складних об'єктів дійсності. Складність – особлива характеристика системи, яка виявляється у кооперативності, узгодженості.

У другому підрозділі «Самоорганізація складних систем – предмет нового мислення» приділяється увага уточненню основних рис нового мислення й розгляду обумовлених їм підходів до дослідження навколишньої дійсності. Представлено теоретичну модель самоорганізації складних систем, розібрані базові поняття даної теорії: відкритість, нерівновага, нестійкість, нелінійність, цілісність, самоорганізація, структура, порядок, хаос, дисипація та ін.

Класична наука виявилася не в змозі пояснити виявлені вченими явища. Базові поняття, мова, навіть сам традиційний спосіб мислення не узгоджуються з реальними фактами. Поступово вчені приходять до усвідомлення, що проблема міститься не в досліджуваному об'єкті, а в способах його пізнання. Тому гостро постало питання про формування

нового мислення, здатного враховувати особливості реальності, що відкрилася.

Нове мислення повинне визнавати світ складеним з відкритих систем, які інтенсивно обмінюються енергією, речовиною, інформацією з навколишнім середовищем. Обов'язково необхідно враховувати надзвичайну складність, розмаїття, нелінійні співвідношення, які панують у навколишній дійсності. Взаємозв'язок і взаємозумовленість усього у світі змушує відмовлятися від ізоляції досліджуваного предмета, визнавати залежність наявних характеристик предмета від конкретної ситуації, у якій він перебував і перебуває. Неможливість передбачення результатів будь-якої діяльності диктує визнання імовірного детермінізму. Новий підхід до розуміння природи пізнавальної діяльності має ґрунтуватися на визнанні активності дослідника, неодмінному урахуванні впливу самого дослідника, приладів і умов на проведений експеримент та отримані результати. Як кожний дослідник унікальний, так само унікальна й неповторна кожна ситуація проведеного дослідження.

Нове мислення, яке спровоковане необхідністю дослідження складного, потребує нової методології здатної враховувати цілісність і взаємозумовленість навколишньої дійсності. Потрібний новий інтегративний підхід до досліджень. Підхід який спроможний глибше пізнавати досліджувані об'єкти, не обмежений прийомами й методами окремої науки, а здатний об'єднати й скооперувати їхні зусилля. Така роль сьогодні характерна для трансдисциплінарного підходу. Він застосовний до всіх галузей науки, що уможливорює екстраполяцію знання. Трансдисциплінарний підхід немов би сам шукає об'єкт для дослідження.

Ці ж властивості проявляє такий дослідницький напрямок як синергетика. Синергетика як один із трансдисциплінарних напрямків має такі ознаки, що забезпечують її інтегративні функції:

– відсутність власних об'єктів і звертання до об'єктів інших наук;

– предметом її дослідження виступає самоорганізація – одне із властивостей цих об'єктів;

– вихід ряду понять синергетики на категоріальний рівень, а часом і на рівень загальнонаукових категорій.

Маючи характеристики інтегративного методу, сьогодні синергетика, на нашу думку, є ефективним методом для вивчення складних об'єктів, що характеризуються відкритістю, нелінійністю, нестійкістю, здатністю до самоорганізації.

Самоорганізація – це процес, у результаті якого на основі іманентних властивостей структур і функцій системи самостійно, без зовнішніх керуючих впливів створюється, відтворюється або вдосконалюється організація даної системи.

Процес самоорганізації властивий складним динамічним системам будь-якої природи, за умови наявності в них певних характеристик: здатність до експорту ентропії шляхом обміну енергією й речовиною з навколишнім середовищем; нерівновагий характер; нелінійність; кооперативний характер динаміки підсистем; здатність до самовідтворення; існування декількох стійких станів системи, залежність поточного стану від передісторії; відбір систем і механізмів зі сприятливими властивостями з великого числа можливих; потенційна здатність до створення, зберігання, відтворення й використання інформації; оптимізація й адаптація; утворення архетипів, або еталонів, з тенденцією до збільшення різноманіття й складності; єдність дії необхідних і випадкових факторів; диференціація, спеціалізація й розподіл функцій підсистем; ієрархічна будова в просторовому, часовому й функціональному відношенні, існування «параметрів порядку».

У другому розділі «**Модель системи, яка самоорганізується, у прикладені до реалій соціуму**» проаналізовані особливості функціонування системи «соціум-індивід» і освітлюється механізм її самоорганізації.

У першому підрозділі «Природа системи «соціум-індивід», яка постає в контексті історії» наведені особливості функціонування даної системи. Докладно розглянутий індивід як активний, творчий почин соціуму.

Система «соціум-індивід» являється складноорганізованою системою, що складається з величезної сукупності елементів (компонентів) і зв'язків між ними (структури), які поєднують дану сукупність елементів у єдине ціле. Цілісність породжується структурою системи, типом зв'язків між її елементами. Соціальна система складається з безлічі взаємодіючих індивідів, що формують її цілісність. Індивід виступає найменшим неподільним елементом цієї цілісності, але він не існує відсторонено. Завдяки своїй біосоціальній природі він включений у ціле, частиною якого є, і розглядати його окремо від цілого настільки ж штучно, як і розглядати соціум окремо від індивідів. Індивід створює соціум, а соціум у свою чергу створює індивіда. Терміни «соціум» і «індивіди» позначають не окремі явища, а лише колективний і дистрибутивний аспекти того ж самого явища.

Соціум є тим, чим він є тільки завдяки синергійній дії індивідів, з яких саме й складений. Синергія – співробітництво, співдружність – комбінована дія яких-небудь компонентів, при якому сумарний ефект перевищує дію кожного компонента окремо. У результаті синергійної дії індивідів соціум здобуває емерджентні властивості.

Для з'ясування причин, що призводять до неоднорідності соціуму, наслідком яких є процеси самоорганізації, докладно розглядається природа індивіда. Встановлено, що індивід являє собою цілісну єдність біологічного й соціального рівнів. При цьому біосоціальність – це не проста арифметична сума біологічного й соціального, а їхня інтегральна єдність, що приводить до виникнення нового якісного щабля – людської особистості.

Неоднорідність елементів виникає як на мікрорівні, так і на макрорівні соціальної системи. Ці неоднорідності є результатом дії джерела. Соціум має складну структуру джерел неоднорідності: тут і природне середовище на

основі якого соціум функціонує, і індивід, і сама соціальна система стає для себе джерелом неоднорідності змінюючись та розвиваючись у часі.

У другому підрозділі «Соціальні динаміка системи «соціум-індивід» яка самоорганізується та її енергетичний почин» здійснена спроба висвітити механізм самоорганізації системи «соціум-індивід».

Механізм самоорганізації системи «соціум-індивід» має ті ж характеристики, що й механізм самоорганізації будь-якої іншої складної природної системи, необхідно лише враховувати особливості компонентів вхідних у структуру соціуму.

З позиції теорії самоорганізації, соціум – це відкрита динамічна система, що обмінюється речовиною, енергією й інформацією з навколишнім середовищем. Для неї характерна ієрархія рівнів організації елементів, поява в процесі розвитку нових рівнів з новою диференціацією системи на підсистеми. При цьому кожний новий рівень впливає на раніше сформовані, видозмінює їх, і система функціонує як нове ціле. Нові рівні організації виникають через стан динамічного хаосу, появу точок біфуркації, у кожній з яких з'являється спектр можливих напрямків розвитку системи.

Динамічні процеси в системі «соціум-індивід», їхня самоорганізація, стійкість і переходи зі стаціонарного стану в нестаціонарний забезпечуються різними механізмами саморегуляції. Саморегуляція – це внутрішня властивість біологічних систем автоматично підтримувати на деякому необхідному рівні параметри процесів, що протікають у них.

Система «соціум-індивід» має механізм безперервної пристосовності (адаптації) до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов, безперервного вдосконалювання поведінки з урахуванням минулого досвіду. Саме висока здатність до адаптації наділяє соціальну систему гнучкістю необхідної для виживання.

Відкритість соціуму прискорює рух інформації й підвищує інформаційну насиченість суспільства. Будь-яка соціальна система реалізує такі значимі для

себе функції як: передача (трансляція) уже накопиченої інформації й акумуляція нової інформації.

ВИСНОВКИ

В дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, сутність якого полягає у висвітленні механізму самоорганізації соціальних систем, у відстеженні процесів самоорганізації в системі «соціум-індивід» у світлі нового мислення.

Здійснене дослідження дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити наступні **висновки**:

1. У результаті аналізу літературних джерел з обраної проблеми було з'ясовано, що відзвуки ідей самоорганізації й саморуху простежуються ще в уявленнях мислителів давнього минулого, а вже більш близькі розумові паттерни теорії самоорганізації датуються приблизно серединою ХХ ст. Почин безпосередньо теорії самоорганізації пов'язується з ім'ям Г. Хакена, І. Пригожина та ін.

2. Знайомство із складними об'єктами, що предстали перед поглядом сучасного вченого, дозволило розширити уявлення про основні риси нового мислення. Серед основних показників такого мислення повинно бути визнання того, що світ складається із відкритих систем, які інтенсивно обмінюються енергією, речовиною, інформацією з навколишнім середовищем. Ці системи характеризуються розупорядкованістю, розмаїтістю, нестійкістю, нерівновагою, нелінійними співвідношеннями. Всі знання, одержувані про таку дійсність, є лише імовірнісними. Усе підпорядковане волі випадку. Наука має розглядатися як така соціокультурна реальність, що включає у свій предмет людину. Спостерігач повинен усвідомлювати себе частиною досліджуваного світу, активно взаємодіючим із досліджуваним об'єктом. Нове мислення орієнтоване на безперервне оновлення, відкрите інноваціям.

3. Необхідність комплексного підходу до пізнання предмета дослідження спровокувало звертання до трансдисциплінарного підходу. Трансдисциплінарність – спосіб розширення наукового світогляду, що полягає в розгляді того або іншого явища поза рамками якої-небудь однієї наукової дисципліни. Трансдисциплінарний підхід у дослідженнях характеризується перенесенням когнітивних схем з однієї дисциплінарної галузі на іншу й розробкою різними дисциплінами спільних проектів дослідження. Трансдисциплінарність не припускає лідерство жодної із наукових дисциплін. Вона закликає до їхньої кооперації, взаємодії, єднання.

4. Новий тип мислення, що перебуває у становленні, використання трансдисциплінарного підходу в дослідженнях призвели до усвідомлення правомірності екстраполяції знання із природничих наук на гуманітарні. Екстраполяція – поширення або перенесення знань, методів, теорій, понять однієї науки в іншу. Так, виникнувши й отримавши серйозне теоретичне обґрунтування на базі природничих наук, модель складних систем, що самоорганізуються, стає застосовуваною в гуманітарному знанні. Використання цієї моделі при аналізі соціальних систем дозволяє отримати додаткову інформацію про їхнє функціонування й розвиток.

5. Процеси самоорганізації властиві складним системам будь-якої природи. Самоорганізація – це процес, у результаті якого на основі іманентних властивостей структур і функцій даної системи самостійно, без зовнішніх керуючих впливів створюється, відтворюється або вдосконалюється організація даної системи. Суть самоорганізації полягає у виникненні порядку у відкритих нерівноважних системах, що розвиваються, під впливом внутрішніх причин.

6. Соціальній системі, так само як і іншим складним природним системам, властиві процеси самоорганізації. Плин цих процесів має загальні закономірності подібні у всіх складних систем різної природи, але є й відмінні риси властиві тільки соціальним системам. Ці особливості

полягають у діяльній активності найменшого неподільного елемента соціальної системи – індивіда.

7. Сутність функціонування системи «соціум-індивід» полягає в її цілісності. Індивід глибоко пов'язаний із системою так само, як і система глибоко пов'язана з ним тому, що індивід невіддільний від людства в цілому, він є його часткою-подобою, що отримує своє життя від цього цілого за допомогою соціального й біологічного успадкування. А, з іншого боку, соціальне ціле певною мірою залежить від кожного індивіда, тому що кожний привносить у загальне життя щось виняткове, своє те, чого не може зробити ніхто інший. Терміни «соціум» і «індивіди» позначають не окремі явища, а колективний і дистрибутивний аспекти того ж самого явища.

8. Являючись складовим елементом цілісної системи, що спричиняє його унікальність, індивід у свою чергу сам являє собою цілісну єдність біологічного й соціального рівнів. При цьому людський індивід – не проста арифметична сума біологічного й соціального, а їхня інтегральна єдність. Кожен, що коли-небудь жив або живе нині, з людських індивідів є унікальним і неповторним. Ця неповторність спровокована набором генів, отриманих індивідом від батьків і посилена в результаті взаємодії соціальних і біологічних факторів у процесі індивідуального розвитку людини. Біосоціальність виступає причиною несхожості, відмінності індивідів один від одного. Сприяє утворенню неймовірної розмаїтості людського матеріалу, що у свою чергу впливає на виникнення варіативності соціальних систем. Біосоціальність, також, є однією з причин нерівноваги системи, яка робить можливими процеси самоорганізації.

9. Важлива роль у створенні умов для самоорганізації й розвитку системи належить джерелу неоднорідності. Під джерелом розуміється причина неоднорідності в системі, зони підживлення системи енергією, речовиною, інформацією. Соціальна система має складну структуру джерел неоднорідності. Так, одним з цих джерел, що породжують неоднорідності на мікрорівні (рівень представлений індивідом) і на макрорівні (рівень представлений варіаціями

соціальних систем) є природне середовище. Перший рівень – це рівень взаємодії природного середовища й індивіда. Об'єктом впливу є біотична складова індивіда. На макрорівні взаємодії природне середовище є джерелом зміни локальних соціальних систем, сприяючи підйому одних і загибелі інших. На відміну від інших середовищ соціальне середовище стає джерелом неоднорідності для самої себе. На мікрорівні соціальне середовище формує нову якість елементів, перетворюючи природний матеріал (особину) в елемент соціальної матерії (індивіда). На макрорівні соціальне середовище породжує різні типи локальних співтовариств, сприяє появі в них нових властивостей. Індивід, також може бути розглянутий як джерело неоднорідності. Індивід споконвічно – активний почин. Саме завдяки його активності виникає неоднорідність соціальної системи. Природа створює передумови, але те, як вони використовуються, залежить від індивіда. Одним із провідних передумов є діяльність індивіда, як свідомо, так і несвідомо.

10. Механізм самоорганізації системи «соціум-індивід» представлений як взаємодія цілого із його елементами, коли ціле (соціум) передає активно-діяльні властивості своїм елементам (індивідам), результатами цієї активності стають зміни в організації цілого, така взаємодія продовжується знову і знову, соціум впливає на індивіда спричиняючи його зміну, а індивід, в свою чергу, змінюючись сам змінює соціум.

11. Результати, отримані в даному дослідженні стали можливі завдяки використанню широкого спектру методів пізнання, аналізу великої кількості джерел за обраною проблематикою. В перспективі результати дисертаційної роботи можуть по-новому зорієнтувати дослідницьку практику при вивченні процесів самоорганізації в соціумі, а також будуть корисні при дослідженні актуальних проблем розвитку сучасного суспільства.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Паскалова М. И. Новое в понимании субъекта деятельности / М. И. Паскалова // Наукове пізнання: методологія та технологія. — 2008. — Спецвип. 1 (21). — С. 42-46.

2. Паскалова М. И. Новое мышление как необходимость современной науки / М. И. Паскалова // Интеллект. Особистість. Економіка. — Матеріали 3-ї Всеукраїнської наук.-теорет. Ітернет-конф., 31 січня 2011 р., Донецьк. — С. 191-194.

3. Паскалова М. И. О целесообразности трансдисциплинарного подхода / М. И. Паскалова // Наукове пізнання: методологія та технологія. — 2009. — 2 (24). — С. 124-130.

4. Паскалова М. И. Самоорганизация индивида в изменчивых условиях техногенной цивилизации / М. И. Паскалова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — 2008. — Т. 21 (60). № 4. — С. 300-305.

5. Паскалова М. И. Система «индивид–общество» в свете новой парадигмы / М. И. Паскалова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — 2010. — Т. 23 (62). № 1. — С. 173-178.

6. Паскалова М. И. Человеческое общение как элемент самоорганизации социума / М. И. Паскалова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — 2010. — Т. 23 (62). № 4. — С. 279-286.

АНОТАЦІЯ

Паскалова М. І. Самоорганізація системи «соціум-індивід» у світлі нового мислення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2011.

У дисертаційному дослідженні висвітлюється механізм самоорганізації на прикладі системи «соціум-індивід» з позиції нового типу мислення, що встановлюється.

Звернення до індивіда, розглянутого як частку-подобу цілого в системі «соціум-індивід» дозволило представити механізм самоорганізації соціальної системи як взаємодію цілого із його елементами, коли ціле здатне передавати активно-діяльні властивості, застосовувані його елементами (індивідами) у миследіяльній активності. Результати цієї життєдіяльної активності викликають у свою чергу зміни в організації цілого, така взаємодія триває циклічно як нове перетворення елементів, здатних до подальшої динамічної активності

Уточнюється розуміння соціальної реальності, яке у ракурсі системно-синергетичної моделі постає як таке, що встановлюється, і виявляє свою здатність до самопородження й самоподоби.

У роботі уточнюється уявлення про комплексне функціонування складних систем, найважливішою характеристикою яких виступає їхня цілісність. Доповнено уявлення про нове мислення як необхідність сучасної науки. Обґрунтовується можливість екстраполяції знання із природничих наук на гуманітарні науки.

Ключові слова: цілісність, система «соціум-індивід», нове мислення, трансдисциплінарний підхід, системно-синергетичний підхід, самоорганізація, саморегуляція.

АННОТАЦІЯ

Паскалова М. И. Самоорганизация системы «социум–индивид» в свете нового мышления. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского». – Одесса, 2011.

В диссертационном исследовании освещен механизм самоорганизации на примере системы «социум–индивид» с позиции нового становящегося типа мышления.

Обращение к индивиду, рассматриваемому как частицу-подобие целого в системе «социум–индивид», позволило представить механизм самоорганизации социальной системы как взаимодействие целого с его элементами, когда целое способно передавать активно-деятельные свойства, применяемые его элементами (индивидами) в мыследеятельной активности. Результаты этой жизнедеятельной активности вызывают в свою очередь изменения в организации целого, такое взаимодействие затем продолжается циклически как новое преобразование элементов, способных к дальнейшей динамической активности.

К исследуемому предмету диссертации была применена модель самоорганизации сложных динамических систем, разработанная в рамках системно-синергетического подхода, и получившая в качестве обновляемого методологического инструментария современной науки статус парадигмального знания, обеспечивающего прояснение механизмов спонтанной социальной динамики для целостных образований типа больших и малых сообществ и их составляющих предельно-неделимых элементов – индивидов.

Уточнено понимание социальной реальности, которая в ракурсе системно-синергетической модели предстаёт как становящаяся, обнаруживающая свою способность самопорождения и самоподобия.

В работе уточняется представление о комплексном функционировании сложных систем, важнейшей характеристикой которых выступает их целостность. Именно совместное функционирование элементов сложных систем, работающих на достижения общей системной цели, становятся причиной появления у системы свойств, не присущих её элементам. При исследовании таких систем, неправомерно вычленять для анализа

отдельные элементы, так как элемент становится тем, что он есть только в результате взаимодействия с другими элементами системы.

Дополнено представление о новом мышлении как необходимости современной науки, основным показателем которого является признание того, что мир состоит из открытых систем характеризующихся разупорядоченностью, разнообразием, неустойчивостью, неравновесностью, нелинейными соотношениями. Знания, получаемые о такой действительности, являются лишь вероятностными. Все подчинено воле случая. Наблюдатель осознает себя частью исследуемого мира.

Обосновывается возможность экстраполяции знания из естественных наук на гуманитарные науки.

Ключевые слова: целостность, система «социум–индивид», новое мышление, трансдисциплинарный подход, системно-синергетический подход, самоорганизация, саморегуляция.

ANNOTATION

Paskalova M.I. Self-organization of the system “socium–individual” in the light of new thought. – Manuscript.

Thesis for a candidate’s degree in philosophical science, specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – State institution ‘The South Ukrainian National K.D.Ushinsky Pedagogical University’. – Odesa, 2011.

In the dissertation research the mechanism of self-organization on the example of the system of «socium–individual» is lighted up from position of new forming type of thought.

Address to the individual, considered as a particle-similarity to the whole in the system of «socium–individual», allowed to present the mechanism of self-organization of the social system as interaction of the whole with its elements, when the whole is able to pass active properties, applied by its elements (individuals) in mental-active activity, the results of this vital activity cause

changes in organization of the whole consequently, then such interaction goes on cyclic as a new transformation of elements, apt at further dynamic activity.

Understanding of social reality, which in foreshortening of the system-synergetic model appears as forming, finding out its ability of self-outcome and self-similarity, is specified in the thesis. The dissertation specifies the notion of the complex functioning of compound systems, major description of which is their integrity. The notion of new thought as necessity of modern science is complemented. Possibility of extrapolation of knowledge from natural sciences to the humanities is grounded.

Keywords: integrity, system of «socium–individual», new thought, trans-disciplinary approach, system-synergetic approach, self-organization, self-regulation.

Здано в набір 5.05.2011 р.
Підписано до друку 10.05.2011 р.
Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60х90/16
Тираж 100 прим. Папір друкарський. Різографія.
Інформаційно-видавничий центр
ПНПУ імені К. Д. Ушинського
65020, м. Одеса, Старопортофранківська, 26
Тел.: (048) 731-19-14